PERIODIZACIJA SREDNJOVJEKOVNE TURSKE HISTORIJE[1]

E. A. Beljajev

Periodizacija turske historije dobiva u posljednje vrijeme značenje, koje daleko prelazi okvir akademskog interesa. U republikanskoj Turskoj pokušavalo se više puta početak historije turskog naroda pomaknuti u tako nedohvatnu prošlost, kuda još ne može prodrijeti pogled savjesnog istraživača. Pored toga, nacionalistički turski historičari i filolozi kemalističkog perioda očito su precjenjivali svjetsko-historijsku ulogu i značenje Turaka. Sasvim slobodno možemo prijeći preko pogleda i mišljenja suvremenih turskih publicista, koji se povode za fašizmom, jer oni nemaju nikakve veze s naukom.

Turci su, u strogo naučnom shvaćanju, isključivo lingvistička pojava i pojam. Nasljedne, genetičke veze turskih plemena i narodnosti u drugoj polovini I. tisućljeća n. e. s anatolskim Turcima veoma su relativne i hipotetične. U suvremenoj nauci »problem strarodrevnosti i iskonskog podrijetla turskih naroda« skida se uopće s diskusije, budući da naša nauka stoji na čvrstom tlu historijskih činjenica, koje su se odrazile u pouzdanim historijskim izvorima.[2]

Historija Turske ne počinje sa starim Hetima (koji su govorili jezicima jafetskog i indoevropskog sistema), nego sa stvaranjem turske države, t. j. od perioda prijelaza anatolskih Turaka iz stadija barbarstva u stadij civilizacije. Ovakvo datiranje početka turske historije općenito je priznato u evropskoj nauci. No evropski građanski stručnjaci u historiji Turske periodiziraju obično srednjovjekovnu historiju ove zemlje prema godinama vladanja Sultanâ ili prema stoljećima. U najboljem slučaju uzimaju kao kronološke granice najznatnije ili najvrednije pamćenja događaje političke ili vojne historije. S obzirom na to ne čini izuzetak ni Hammer, najveći i najdublji evropski historičar Turske u XIX. stoljeću.[3] O ovom istaknutom historičaru Turske Karl Marks se izražavao vrlo pohvalno, odvajajući ga od

[1] Ovaj je članak izrađen na osnovi referata, koji je 1946 pročitan u Moskovskom institutu za orijentalistiku.

[2] A. Bernštam, *Socijalno-ekonomski poredak orhono-jenisejskih Turaka VI.—VIII. stoljeća*, Moskva—Lenjingrad 1946, strana 4.

[3] J. Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches* I—X, Pešta 1827—35.

ostalih historičara Turske kao učenjaka, koji se zanimao socijalno-ekonomskim problemima.[4]

Historičari Turske, koji su pisali na početku ovog stoljeća — N. Jorga, A. E. Krimskyj, Gibbons i drugi[5] — nisu smatrali potrebnim da revidiraju problem periodizacije. U svojem pregledu historije osmanlijskih Turaka[6] suvremeni historičar Turske J. H. Krammers periodizira njihovu historiju prema političko-vojničkim obilježjima i ne pokazuje, kao ni njegovi prethodnici, težnje da priđe historiji Turske sa sociološkim mjerilom.

Periodizacija naših sovjetskih historičara osniva se na marksističko-lenjinističkom učenju o društveno-ekonomskim formacijama.

Prema ovom učenju, epoha je srednjeg vijeka epohom feudalizma, t. j. feudalnog načina proizvodnje i odgovarajućih društvenih odnosa i političkih ustanova. Feudalno je društvo prošlo u svojem historijskom razvoju kroz tri osnovna stadija: rani srednji vijek (od V. do polovice XI. st.), procvat feudalizma (od polovice XI. do XV. st.) i raspadanje feudalizma (XVI. i XVII. st.). Ova tri stadija, u njihovim klasičnim oblicima, redom su se smjenjivala u srednjovjekovnoj historiji zapadne Evrope.[7] Što se pak tiče srednjovjekovne historije zemalja Istoka (kao i historije naše zemlje*), zapaža se u njoj čitav niz specifičnih osobina u poredbi sa zapadnom Evropom. Premda uzimamo u obzir veoma bitne specifične osobine razvoja proizvodnje i društva u zemljama Istoka, možemo spomenuta tri stadija potpuno primijeniti na historiju srednjovjekovnog Istoka. Ovo je prije svega uvjetovano time, što historijsku prošlost smatramo jedinstvenim svjetsko-historijskim procesom.

U zemljama Bližeg i Srednjeg Istoka (izuzevši Indiju, u čijoj historiji još nije ustanovljena granica među starim i srednjim vijekom) epoha feudalizma počinje približno u isto vrijeme, kad i u Zapadnoj Evropi. Specijalno u Iranu period Sasanida (naročito poslije mazdahitskog pokreta) sadržava tipične crte i karakteristične osobine rano-feudalnih odnosa. Da partsko društvo i državu stavimo u isto vrijeme u epohu feudalizma, nemamo dovoljno razloga. Poznato je, da je Istočnorimsko carstvo (Bizant) stupilo u epohu feudalizma istodobno sa Zapadnom Evropom. Poslije nekog vremena islam se raširio na Bližem i Srednjem Istoku i postao dominantnom ideologijom u ovim zemljama. Postanak i širenje ove nove religije označavalo je prema definiciji F. Engelsa »veliku historijsku prekretnicu«, t. j. smjenu društveno-ekonomske formacije. »Samo ondje«, — piše Engels — »gdje se spominju tri dosadašnje svjetske religije: budizam, kršćanstvo i islam, može se reći, da su promjene u religiji *pratile* velike historijske prekretnice.«[8] U arapskom kalifatu postojao je zakoniti proces razvoja feudalne proizvodnje i odgovarajućih odnosa, osobito u prvih 150 godina (VIII.—IX. st.) vladavine Abasida. Feudalna proizvodnja i društvo u Prednjoj Aziji potpuno su se formirali pri kraju XI. st.,

[4] Marks i Engels, *Djela* (sovjetsko izdanje) svezak IX. str. 387.

[5] N. Jorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches.* Gotha 1913; A. E. Krimskyj, *Historija Turske,* svezak I—II, Moskva 1916; H. A. Gibbons, *The Foundation of the Ottoman Empire,* Oxford 1916.

[6] *Enzyklopedie des Islams* IV, 1934.

[7] *Historija srednjeg vijeka,* szevak I. redakcija A. D. Udaljcova, E. A. Kosminskog i O. L. Vajnštejna, II. izdanje, Moskva 1941, str. 10—11.

* T. j. Sovjetskog Saveza (primjedba prev.)

[8] Marks i Engels, *Djela* XIV, str.646.

kad je nastala velika Seldžučka država s vojničko-lenskim sistemom. »Posebni zemljoposjednički feudalizam« — piše Engels — »uveli su na Istoku samo Turci u osvojenim zemljama.«[9]

Vojničko-politička vlast u golemoj Seldžučkoj državi ili imperiji pripadala je Turkmenima-osvajačima, a proizvodnja, društveni odnosi i kultura bili su rezultat prethodnog razvoja iranske i arapske ekonomije, državnosti i kulture.[10]

»Zahvaljujući formiranju Seldžučke države« — pisao je akademik V. Bartold — »oguski ili turkmenski narod stekao je za muslimanski svijet takvo značenje, kakvo u srednjem vijeku nije imao ni jedan od drugih turskih naroda.«[11]

Seldžuci (točnije Turkmeni-Oguzi pod vodstvom Seldžukida) bili su prvi Turci, koji su po pravu osvajača ostvarili svoju vlast nad civiliziranim narodima Prednje Azije, što su živjeli u uvjetima feudalne formacije. Pitanje o stepenu socijalno-ekonomskog razvoja njihova imperija nije još potpuno objašnjeno i zahtijeva daljnje istraživanje i veću točnost u cijelom nizu problema.

U procesu raspadanja Seldžučkog carstva Turci Anatolije ili Ruma počeli su dobivati samostalno političko značenje. Ovi anatolski ili rumski Turci-Seldžuci (t. j. Turkmeni) pojavili su se na teritoriju Male Azije — Anatolije tek u drugoj polovici XI. st. kao posljednji val onog seldžučkog osvajačkog talasanja, što je u XI. stoljeću preplavilo svu Zapadnu Aziju. U XIII. st. sami su anatolski Seldžuci (vjerojatno znatno oslabljeni borbom s Grcima i zakavkaskim narodima) postali objekt mongolskog osvajanja. No vlast Mongola na anatolskoj periferiji države ilhanovâ Hulagida bila je dosta relativna i čak uvjetna.

Osmanlije (kako to možemo pretpostavljati zbog čitavog niza uzroka), koji su formirali jednu od deset seldžučkih kneževina-emirata u Anatoliji, došli su u ovu zemlju sa zajedničkom masom Turkmena-osvajača, istovremeno s njima.[12] Vijesti istočnih kronika o preseljenju budućih Osmanlija iz Srednje Azije u Anatoliju u XIII. st. pod pritiskom Mongola toliko su legendarne, da zaslužuju prije pažnju folklorista negoli historičara.

Proces raspadanja prvobitnih općinskih odnosa i nastajanja feudalnih odnosa počeo je u Seldžuka još u vrijeme njihova boravka u Srednjoj Aziji, osobito u bogatom i kulturnom Maverannahru, u razvijenom poljoprivrednom kraju s velikim gradovima. Seldžučke horde, koje su sredinom XI. st. upale u Horasan, a zatim osvojile Zapadnu Aziju, bile su već načete feudalnim odnosima, iako su sačuvale rodovsko-plemensku organizaciju i druge ustanove prvobitnog općinskog poretka. Anatolski Seldžuci XII.—XIII. st. nalazili su se već u feudalnom stadiju. To se jasno vidi iz opsežnog i raznolikog materijala, koji sadržava novi istraživački rad V. A. Gordlevskog.[13] No seldžučko feudalno društvo i država u Anatoliji čuvali su

[9] Isto str. 179. Pod izrazom »Turci« Engels razumijeva naravno ne samo Turke-Osmanlije, nego i sve Turke, koji su se pojavili kao osvajači civiliziranih zemalja Prednje Azije u XI. stoljeću.

[10] Vidi B. Zahoder, *Horasan i formiranje države Seldžuka* (Voprosy istorii 1945, br. 5—6, str. 119—141); A. J. Jabukovskij, *Seldžučki pokret i Turkmeni u XI. st.*, Izvj. A. N. SSSR 1937 br. 4, str. 921—946; A. E. Krimskyj, *Historija Perzije*, sv. I, Moskva 1911, str. 120—136; A. F. Müller, *Otomanska imperija (Sultanska Turska)* — Stenogrami predavanja, koja su čitana u Visokoj partijskoj školi, Moskva 1946.

[11] *Turkmenija*, sv. I, izdanje Akademije Nauka SSSR, Lenjingrad 1929, str. 27.

[12] Köprülü Mehmed Faud, *Les origines de l'Empire Ottoman*, Pariz 1925.

[13] Vl. Gordlevskij, *Država Seldžukida Male Azije*, Izdanje A. N. SSSR, Moskva-Lenjingrad 1941.

istovremeno najrazličitije ostatke i preživjele odnose prethodne formacije. Osobito je važna historijska okolnost, što su Seldžuci Anatolije, osvojivši ovu zemlju, postali nasljednici i nastavljači Grka-Bizantinaca s jedne, a Gruzijanaca i Armenaca s druge strane. Ne treba zaboraviti, da je Gruzija pri koncu XII. i na početku XIII. st. bila najmoćnija država Prednje Azije.[14]

Jednako je važno, da su se anatolski Seldžuci, zavladavši područjima grčke, gruzijske i armenske civilizacije, našli u povoljnom položaju kao neposredni susjedi ovih civiliziranih naroda. Nalazeći se na nižem stupnju društvenog i kulturnog razvoja, drugim riječima, zaostali u odnosu prema svojim ,visokociviliziranim susjedima, anatolski su Seldžuci neizbježno pali pod stalan utjecaj ovih susjeda. Treba usput reći, da pod utjecajem ne shvaćamo mehanički utjecaj, nego uzajamno djelovanje, pri čem u procesu takvog uzajamnog djelovanja civilizirani narodi imaju aktivniju i plodonosniju ulogu u poredbi s barbarskim i polubarbarskim plemenima i narodnostima.

Seldžučki period (od kraja XI. do sredine XIV. st.) turski je rani srednji vijek, prvi stadij u razvoju turskoga feudalnog društva. Osmanlije, koji su osnovali samostalan emirat, tek su se na kraju ovog perioda odijelili od zajedničke mase Seldžuka. Historija Osmanlija do XIV. st. vrlo je malo poznata, jer su se o njihovu perifernom emiratu sačuvali u izvorima samo vrlo oskudni, fragmentarni i slučajni podaci. No nepobitna je činjenica, da se osmanlijski emirat podigao na najkulturnijem području (u poredbi s drugim seldžučkim emiratima), u neposrednoj blizini Bizanta i slavenskih država na Balkanskom poluotoku. Među ostalim je relativno visok stepen socijalno-ekonomskog života omogućio Osmanlijama da urede vojsku janjičara, prvu regularnu vojsku u Evropi, koja je kasnije imala izuzetnu vojničku ulogu u toku osmanlijskih osvajanja u jugoistočnoj Evropi i Maloj Aziji. Nadalje je povoljan teritorijalni položaj osmanlijskog emirata (s blagotvornim utjecajem Slavena i Grka) omogućio Osmanlijama da stanu na čelo vojničko-kolonizacionog pokreta anatolskih Turaka i usmjere ga na Balkanski poluotok.

Drugi stadij feudalizma — procvat osmanlijskog feudalnog društva i države — počinje sjajnim uspjesima osmanlijskog oružja, koji su Osmanlijama donijeli velike teritorije, najprije na Balkanskom poluotoku, a zatim u Anatoliji. Seldžuci su uskoro potisnuti u poslijednji red i postaju objektom osvajačke politike Osmanlija. Uporedo sa širenjem osmanlijske države pomoću osvajanja i podvrgavanja bližih i daljih susjeda, razvija se i osmanlijski vojničko-lenski sistem. Ovaj se sistem razvijao pod utjecajem Slavena i Bizanta, koji se i sam slavizirao.

Pri periodizaciji drugog stadija — stadija procvata osmanlijskog feudalizma — treba obraćati osobitu pažnju na pojave unutrašnjeg poretka, a vojničke pobjede i širenje države možemo razmatrati samo kao proizvodne pojave, kao posljedicu i rezultat onih preokreta i promjena, koje su nastale u proizvodnji i društvenim odnosima. Polazeći dakle od sadržaja unutrašnje historije osmanlijskog carstva možemo njegov drugi stadij feudalizma razdijeliti u tri etape.

Prva etapa drugog stadija obuhvaća drugu polovicu XIV. i prvu četvrtinu XV. stoljeća. To još nije potpun procvat osmanlijskog feudalizma, ali već postoje sve pretpostavke procvata. Feudalni način proizvodnje i sve pojave nadgradnje, koje je on izazvao, u cijelosti su se razvili. Protiv djelotvornog aparata feudalne eksploatacije podižu se moćne snage protesta radnih masa i bijesni socijalna oluja

[14] Berdzenišvili, Džavahišvili, Džanašia — *Historia Gruzije*, sv. I, Tbilisi 1946, str. 212 i dalje.

seljačkog rata u početku XV. stoljeća. Značenje i snagu ovoga velikog masovnog pokreta, u kojem su sudjelovale radne mase bez razlike narodnosti i vjere, ne možemo potcjenjivati prikazujući ga nepravilno kao niz običnih ustanaka.

Druga etapa nastupa poslije seljačkog rata i obuhvaća tri četvrtine XV. i početak XVI. stoljeća. To je vladanje sultana Murata II. (1421—1451) i Mehmeda II. (1451—1481). Zakoni i naredbe ovog drugog sultana pokazuju, da je osmanlijski vojničko-lenski sistem dosegao svoj puni razvoj, a baš to je i davalo sultanu, prozvanom »Osvajač«, mogućnost, da poduzme dotad nečuvena osvajanja i da stoji na čelu centralizirane države. Za ovog se sultana osmanlijska feudalna država stalno podiže.

Naposljetku, treća etapa, oličena u sultanima Selimu (1512—1520) i osobito Sulejmanu (1520—1566), pojavljuje se kao vrhunac procvata moći i slave osmanlijske države. Sjajne vojničke uspjehe Osmanlija na kopnu i moru zamračuju vidljivi znaci započetog rastvaranja i opadanja. Zakonodavna djelatnost ovoga proslavljenog sultana odražava ne samo konačan razvoj osmanlijskoga feudalnog društva i države, nego i početak njihova rastvaranja.

Stadij raspadanja osmanlijskog feudalizma, posljednji stadij srednjeg vijeka, počinje za nasljednika Sulejmanovih od kraja XVI. st. i obuhvaća daljnja dva stoljeća.

Epoha nove historije počinje u Turskoj od kraja XVIII. stoljeća. No u Turskoj (kao i u drugim zemljama Istoka) nije u XVII. ni u XVIII. st. bilo građanskih revolucija. Ova važna okolnost, čiji uzroci još nisu potpuno objašnjeni, dovela je do toga, da su mnogi odnosi, karakteristični za feudalni srednji vijek, i dalje prevladavali u sultanskoj Turskoj za vrijeme čitavog XIX. st. i prešli čak u naše stoljeće. Tek pod utjecajem Velike Oktobarske socijalističke revolucije u Rusiji Turska je mogla napokon ući u stadij nove historije.

(Izvjestija Akademii Nauk SSSR, Serija istorii i filosofii IV/1, 1947.)

Preveo B. Ljubobratović

HISTORIJSKI ZBORNIK

GODINA I 1948 BROJ 1-4

TISAK I NAKLADA NAKLADNI ZAVOD HRVATSKE / ZAGREB

REDAKCIONI ODBOR

VLADIMIR BABIĆ
MIROSLAV BRANT
GRGA GAMULIN
MARKO KOSTRENČIĆ
JAROSLAV ŠIDAK

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

JAROSLAV ŠIĐAK

I Z D A J E

POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE

ZAGREB